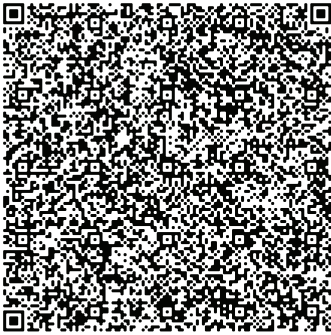

ІСТОРІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 37:93 «1902/1903»

Ірина Діденко

ORCID iD 0000-0003-2047-7239

асистент кафедри іноземних мов економічного факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул.Володимирська, 60, 01033 м. Київ, Україна
ir-za@mail.ru

ПОСТАТЬ ВЧИТЕЛЯ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ З'ЇЗДІВ (1902-1903 РОКИ)

У статті досліджується динаміка змін у відношенні до особи вчителя на рубежі 19-20 сторіччя, порівняно з другою половиною 19 сторіччя. Розглядається коло проблемних питань, які постають перед освітянами в цей період, як зміщуються акценти на користь народного вчителя. Простежується формування засад для створення сучасних профспілок. Розглядається практична діяльність громад взаємодопомоги особам учительського звання, які в ті важкі часи вже намагалися захищати інтереси викладачів. Аналізуються зміни в регламенті та змісті педагогічних з'їздів на зламі століть.

Ключові слова: нагляд; неперервна освіта; педагогічний з'їзд; підвищення кваліфікації; професійний розвиток; профспілка; співробітництво.

Вступ. В процесі неперервної освіти визначну роль відіграє вчитель, як основна рушійна сила освітнього процесу. Те, яким буде результат навчання та виховання, переважно залежить саме від педагога, від того, як він організує освітній процес, які методи та засоби обирає, як мотивує учнів, а також, чи працює він над особистим вдосконаленням та підвищенням своєї професійної майстерності. На нашу думку, найбільш ефективним та продуктивним засобом покращення викладацької компетентності є обмін досвідом з колегами. Террі Андерсон (Athabasca University – Canada's Open University) навіть вважає, що співробітництво між вчителями має вирішальне значення в моделі сучасного університету, як центрі дослідження та викладання (Anderson T., 2003, с. 5). Але спілкуватися та обмінюватись досвідом вчителі мали змогу не завжди. В масштабі країни це стало можливим переважно тільки з появою такого явища, як педагогічні з'їзди в 60-х роках XIX сторіччя (Діденко І. О., 2013, с. 138).

Мета статті – розкрити динаміку змін у відношенні до постаті вчителя на початку XX сторіччя на прикладі педагогічних з'їздів.

Аналіз змін в інтерпретації ролі вчителя в контексті педагогічних з'їздів. За майже

сорокарічний період з часу проведення першого педагогічного з'їзду в Україні у 1861 році багато питань та проблем народної школи стало предметом обговорення, тільки постать самого вчителя, як активного діяча, залишалась поза увагою. Вчитель виступав скоріше, як об'єкт, ніж суб'єкт народної освіти. Його судьба, як професійного та суспільного працівника, обговорювалась будь-ким, але не ним самим (Василевич В., 1905, с. 3). Під «будь-ким» В.Василевич розуміє представників, так званих, «педагогічних верхів»: директорів, інспекторів народних училищ, високопосадових «меценатів». Навіть під час з'їздів російських діячів з технічної та професійної освіти в 90-х роках XIX сторіччя, вчитель вважався не особистістю, до якої слід дослухатися, а скоріше «засобом освітянського виробництва» (Василевич В., 1905, с. 14). Це було відображення загальної картини в суспільстві другої половини XIX сторіччя в цілому, де вчитель вважався майже безправною істотою з мізерною зарплатнею, безпосередньо залежною від високопосадовців.

Але поступово картина почала змінюватись на краще. В нашій країні почали з'являтися організації – предтечі сучасних профспілок. У 1866 році в Одесі було засновано перші позичально-ощадні каси, в 1870 в Москві з'явилась громада вихова-

тельниць та вчительок, а до 1894 року кількість таких організацій сягнула 15. (Педагогічний термінологічний словник, електронний ресурс) Діяльність 9 із них регламентувалась Міністерством внутрішніх справ, останні 6 підпорядковувались Міністерству народної освіти. Спочатку громади опікувались як матеріальними потребами вчителів, так і духовними. Але вже 5 липня 1894 року Міністерство народної освіти прийняло «Нормальний статут» (Василевич В., 1905, с. 18), яким вирішило обмежити діяльність учительських організацій виключно сферою матеріальної допомоги. Вчителі згідно новому статуту знову підпали під пильне око інспекторів міністерства освіти та суттєво втрачали можливості для самовдосконалення.

З часом з'ясувалось, що нові громади взаємодопомоги не можуть окремо вирішувати навіть матеріальні питання. Так, на початку 1900 року Калужська громада взаємодопомоги навчаючим звернулася до Московської громади з піклування про покращення побуту навчаючих в початкових училищах про проведення з'їзду. Ініціативу підтримали Чернігівська, Вологодська, Тверська та Казанська громади. Більше того, в міністерстві освіти також погодились на проведення з'їзду, тому що за часів міністра освіти П. С. Ванновського панувала «ера серцевого опікування» та було обрано курс на взаємодію урядових і громадських організацій (Василевич В., 1905, с. 23). Але початок з'їзду ознаменувався черговим посиленням режиму: засідання відбувались під наглядом Попечителя Московського навчального округу, який міг зупинити будь-кого, якщо його щось не влаштовувало в промові, а в разі безпорядків мав повноваження – закрити з'їзд.

Але, не зважаючи на всі перепони та обмеження, в грудні 1902 – січні 1903 рр. відбувся Перший загальноросійський з'їзд представників громад взаємодопомоги особам учительського звання. Згідно архівних джерел серед делегатів з'їзду було загалом представлено 76 громад взаємодопомоги та освітньо-педагогічних організацій. Статус загальноросійського з'їзду отримав по праву, тому що за своїм представництвом він охопив більше 40 губерній та областей імперії, а саме: Донську, Єкатеринославську, Калужську, Київську, Кубанську, Курську, Мінську, Могилевську, Московську, Полтавську, Тавричеську, Чернігівську, Одеську та інші (Василевич В., 1905, с. 25). Але цей з'їзд відрізнявся від попередніх не тільки широким представництвом освітян, але й низкою питань, які вперше стали предметом розгляду. На відміну від минулих з'їздів, де обговорювались переважно проблеми розвитку освіти та виховання, на цьому з'їзді вперше увага була сфокусована на самому вчителі, на його духовних та матеріальних потребах. На з'їзді було охоплене наступне коло питань:

- загальні питання покращення побуту вчителів;

- матеріальне становище навчаючих, його недоліки та засоби їх усунення;
- матеріальна допомога вчителям: випадки її призначення, її види та форми;
- умови життя освітян та членів їхніх родин;
- допомога вчителям у самовдосконаленні, самоосвіті, постійному підвищенні професійної майстерності;
- піклування про підтримання здоров'я навчаючих;
- матеріальне забезпечення вчителів у випадку залишення ними служби по інвалідності, а також сімей освітян у випадку смерті останніх;
- правове становище освітян: порядок звільнення, забезпечення пенсіями, тілесні покарання та нагляд.

Окремим пунктом розглядалася подальша діяльність самих громад взаємодопомоги вчителям, їх розвиток та співробітництво між собою (Василевич В., 1905, с. 26).

Під час з'їзду безперервно наголошувалась на необхідності виправлення ситуації з безправністю вчителя. Вчителі на той час могли бути звільненими за неправдивим доносом, по слухах, за заявою священика про ненаполегливе відвідування церковної служби, навіть за підозри в неблагонадійності. З'їзд постановив, що кожен випадок порушення режиму або підозри у чомусь повинен розглядатись ретельно та колегіально, вчителю повинна бути надана можливість надати пояснення. Для забезпечення колегіальності нагляду з'їздом запропоновано заснувати колегіальні шкільні Попечительства замість одноособових Попечителів (Василевич В., 1905, с. 164).

З'їзд не оминув своєю увагою порушення прав вчителів на пенсію. Наприклад, вчитель, якого було відправлено на службу до іншого повіту іноді втрачав стаж роботи за попереднім місцем і змушений був починати все з початку. Це стосувалося повітів, де ще не було прийнято пенсійного статуту. З'їзд постановив, що це є неприпустимим порушенням прав навчаючих та призводить до погіршення продуктивності освітнього процесу, коли викладач змушений ще працювати в той час, як його працездатність вже втрачена (Василевич В., 1905, с. 165).

Ще одним провідним надбанням з'їзду були висновки комісії під керівництвом князя Петра Дмитровича Долгорукова з внесення змін до правил 1875 року про проведення педагогічних курсів і з'їздів. Комісія після ретельного вивчення ситуації дійшла висновку, що на додачу до педагогічних курсів необхідно заснувати й загальноосвітні курси, щоб вчителі мали змогу поліпшувати не тільки методику викладання, а й вдосконалювали знання загальноосвітніх предметів. В зв'язку з чим було розроблено два окремі проекти: проект загальноосвітніх і проект педагогічних курсів. Педагогічні курси підпорядковувались Міністерству народної освіти, та спрямовані були на підвищення кваліфікації освітян, а загальноосвітні

курси, в залежності від того, функціонували вони окремо чи при вищих навчальних закладах, мали альтернативне підпорядкування: в першому випадку вони підпорядковувались Міністерству народної освіти, а в другому – тому міністерству, до якого відносився ВНЗ. Загальноосвітні курси могли відвідувати не тільки представники педагогічної професії.

Не міг цей прогресивний з'їзд не торкнутися такого визначного й провідного рушійного механізму, як з'їзди освітян. Було визначено декілька ключових положень для проведення з'їздів в майбутньому (Василевич В., 1905, с. 134). По-перше, освітянські з'їзди повинні ініціюватися самими вчителями через громади взаємодопомоги вчителям, суспільні установи або училищні ради. По-друге, з'їзди повинні мати право подавати клопотання до уряду та суспільних установ. По-третє, голова повинен обиратися самим з'їздом. І головне, вчительські громади і суспільні установи повинні переглянути тимчасові правила 1899 року (Тимчасові правила про з'їзди навчаючих у початкових училищах, 1899, арк. 2).

Багато на з'їзді говорилося про перспективи розвитку громад взаємодопомоги вчителям. Учасники доповідали про закордонний досвід таких організацій, як Німецька спілка вчительських громад, Пруська вчительська спілка, Берлінська вчительська громада, Віденська центральна вчительська громада, та інших з Франції, Англії та Швеції. Делегати з'їзду жваво обговорювали статuti закордонних організацій, їх провідний досвід та можливості застосування цього досвіду на теренах нашої країни.

«Нормальний статут» від 5 липня 1894 року, який обмежував діяльність вчительських організа-

цій питаннями матеріальної допомоги також зазнав критики, делегати своїми виступами довели, що до сфери інтересів вчительських громад входить не тільки покращення матеріального становища навчаючих, але й поліпшення їх правового та суспільного становища, духовного та професійного розвитку.

Висновки. Унікальність Першого загальноросійського з'їзду представників громад взаємодопомоги особам вчительського звання видатної була в тому, що вчителі вперше великим загальом зібралися для того, щоб обговорити проблеми, які стосуються безпосередньо їх. Вчитель вже був представлений не як «інструмент виробництва», а особистість, інтереси якої теж слід враховувати. Було зазначено, що ефективність освітнього та виховного процесів не останнім чином залежить від духовного та матеріального стану вчителів. Предметом першого загальноросійського з'їзду представників громад взаємодопомоги особам вчительського звання стало обговорення особистості вчителя; вимоги, які він до себе висуває, як до фахівця; яким він бачить свій професійний розвиток, самовдосконалення; засоби покращення матеріального стану; правове положення народного вчителя та засоби розширення його прав та повноважень, як суспільного працівника. Вперше розглядалось питання необхідності колегіального нагляду, коли вчителі самі долучаються до контролю самих себе і колег, а звільнення мають проводитися тільки після ретельних розслідувань та, бажано, за вирішенням суду. В перспективі плануємо дослідити реальний вплив резолюцій з'їзду на розвиток освіти в цілому та матеріальний і духовний стан вчителів зокрема.

Література

1. Василевич В. Московский съезд представителей вчительских обществ взаимопомощи 28.12.1902 – 06.01.1903 г. / В. Василевич. – М.: Типография Т-ва И. Д. Сытина. – 1905. – 171 с.
2. Временные правила о съездах учащихся в начальных народных училищах (1899) – ЦДІА України, ф. 707, оп. 227, спр. 111, арк.2.
3. Діденко І. О. Педагогічні з'їзди на теренах України та Росії: витоки та наслідки / І. О. Діденко // Педагогіка та психологія. – 2013. – 44. – С. 137-146.
4. Педагогический терминологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pedagogical_dictionary.academic.ru/3304/Учительские_организации
5. Anderson, T. (2003) Getting the Mix Right Again: An Updated and Theoretical Rationale for Interaction. The International Review Of Research In Open And Distributed Learning, 4(2), DOI:<http://dx.doi.org/10.19173/irrodl.v4i2.149>

ФИГУРА УЧИТЕЛЯ НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ В КОНТЕКСТЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СЪЕЗДОВ (1902-1903 ГОДА)

Діденко Ирина, ассистент кафедры иностранных языков экономического факультета, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 60, 01033 г.Киев, Украина, ir-za@mail.ru

В статье исследуется динамика изменений в отношении к личности учителя на рубеже 19-20 столетий по сравнению со второй половиной 19 столетия. Рассматривается круг проблемных вопросов, которые возникали перед педагогами в этот период, как смещаются акценты на пользу народного учителя. Прослежива-

ется формирование основ для создания современных профсоюзов. Рассматривается практическая деятельность обществ взаимопомощи лицам учительского звания, которые в те тяжелые времена уже старались отстаивать интересы преподавателей. Анализируются изменения в регламенте и содержании педагогических съездов на рубеже веков.

Ключевые слова: надзор; непрерывное образование; педагогический съезд; повышение квалификации; профессиональное развитие; профсоюз; сотрудничество.

A FIGURE OF THE TEACHER AT THE TURN OF THE CENTURIES IN THE FRAMEWORK OF PEDAGOGICAL CONGRESSES (1902-1903)

Didenko Iryna, Assistant of Foreign Languages Department of the Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymirska Str., 01033 Kyiv, Ukraine, ir-za@mail.ru

The dynamics of changes in attitude to the teacher at the turn of 19-20 centuries in comparison with the second half of the 19th century is considered in the article. The range of difficult issues the teachers faced during that period and the shift of emphasis due to the benefit of the teachers are outlined. The background of modern trade unions creation is researched. The practical outcomes of Teacher Mutual Societies that have defended the interests of teachers in that difficult time are estimated. The changes in the rules and content of pedagogical congresses at the turn of the century are considered.

We think that the first congress of Teacher Mutual Societies was unique, because never before the teachers had an opportunity to gather and discuss the issues that are specific and very important for them. The teacher was not treated as an «instrument of production» any more, but s/he was found to be worth being listened to and treated as the person whose interests should also be taken into account. It was noted that the effectiveness of teaching and educational process depends not only on professional skills of the teachers, but also on their living standards, level of freedom and opportunity to collaborate with peers. The subject of the first congress of Teacher Mutual Societies covered the teacher's personality; requirements s/he has due to his/her professional development, self-improvement; tools to improve the financial conditions of the teacher; the legal status of the people's teacher as a social educator. During this congress the need for collectivist supervision was declared for the first time. The delegates of the congress emphasized the inappropriateness of unfair dismissal of the teachers without proper investigation.

Keywords: collaboration; life-long education; pedagogical congress; professional development; supervision; trade union; training.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2016

Прийнято до друку 27.10.2016